

Розвиток торгівлі в маєтках кн. Острозьких у Південно-Східній Волині

Визначальна роль князів Острозьких у розбудові Південно-Східної Волині не підлягає сумніву. Це проявилось насамперед в урбанізаційній діяльності, а також в налагодженні ефективних товарно-грошових відносин, розвитку торгівлі та ярмарків в регіоні, які, власне і відбувалися за активного сприяння Острозьких. Слід зазначити, що в період з другої половини XVI – першої половини XVII ст. на Волині, як і в цілому по всій Україні досить широко розвинулась торгівля. В містах спостерігається чимало купців, перекупників, скупників, «торгових людей» та інших осіб, причетних до торгівлі. Крім того, у містах з'явилися багаті купці, які іноді розпоряджалися досить значним капіталом, здійснювали вагомі на той час торгові операції.

У Південно-Східній Волині в даний період виняткова роль в організації економічного життя, а також в розвитку торгівлі належить саме кн. Острозьким. Поряд з уже існуючими містами засновуються нові (Костянтинів, Острополь та ін.), які швидко стають значними центрами торгівлі в краї. Засновуючи нові міста, князі Острозькі сприяли розвитку товарно-грошових відносин вже відомим фактом заснування міста як осередку безпосередньо пов'язаного з обміном [4, с. 84]. Тобто, визначальна роль князів полягала саме в процесі організації та здійснення торговельних операцій в регіоні самим фактом протекції, наданням відповідних документів, привілеїв тощо.

Слід наголосити, що концентрація у містах ремісничого виробництва та промислів, зростання їх товарності сприяли перетворенню міст у центри торгівлі. Розвиток міст регіону, подальше посилення процесу відокремлення ремесла від сільського господарства сприяли збільшенню неземельного міського населення, викликали потребу ринків збуту для виробів ремесла і промислів та збільшували попит на продукцію сільського господарства. Необхідність ринків збуту на продукти міського ремесла і промислів, попит на сировину і продукти харчування для міського населення, потреби села у ремісничих виробах та необхідність у збуті сільськогосподарської продукції сприяли дальшому зростанню товарно-грошових відносин, обміну між містом і селом [6, с. 26-27].

Міські поселення Південно-Східної Волині в значній мірі потребували сільськогосподарських продуктів, в тому числі продуктів землеробства. Їх купували ремісники, торговці, коморники, а також євреї для про-

дажу в інші області і за кордон. Селянам надавалося право привозити в місто і продавати все, що вони «добули дома, в полі, в лісі». Міські торговці їздили по селах і купували «всякі ринкові речі», продавали їх у своєму місті, або навіть вивозили в інші міста [2, с. 66].

Варто окреслити основні торговельні шляхи, через які велася торгівля регіону з іншими містами та країнами, а також зазначити про головні центри товарообміну в Південно-Східній Волині. Насамперед, слід зауважити, що через Волинь проходив торговий шлях, який сполучав країни Північної Європи з країнами Близького Сходу. Також, через Волинь на південь йшла дорога із Молдови: по ній вінницькі, острозькі, дубенські купці гнали куплених у Молдові і на півдні України волів [3, с. 23].

Через Волинь проходили суходільні шляхи з Львова на Москву, з Київщини і Брацлавщини – на Польщу. Через польський ринок Волинь була зв'язана з балтійськими портами. Крім того, регіон перетинало чимало річок, по яких ходили невеликі судна, які сприяли як внутрішнім торговельним зв'язкам, так і вивозу товарів до Польщі: в даному випадку р. Західний Буг відігравала роль основної водної артерії торгівлі [8, с. 43].

Основними центрами торгівлі в маєтках Острозьких у Південно-Східній Волині були вже давно існуючі міста Полонне та Чуднів. Досить швидко значними осередками торговельного життя стали новозасновані міста та містечка, в першу чергу Костянтинів, Красилів, Острополи, Кузьмин та інші. В усіх цих містах відбувалась щоденна торгівля, проводились торги та ярмарки, право на проведення яких було затверджено з боку королівського уряду та самими кн. Острозькими.

Розкриваючи механізм торговельних відносин того часу, варто зазначити, що найпростішою й найпоширенішою формою місцевої торгівлі досліджуваного періоду були міські базари – «торги». За свідченнями дослідників та на основі відповідних джерел, торг, як правило, проводився раз на тиждень (рідше – двічі) у визначений день, встановлений привілеєм великого князя (короля) або самого власника [4, с. 83; 6, с. 26].

Торгівля в місті відбувалась на базарі й в спеціальних торгових приміщеннях; в містах краю були свої базарні дні. В такі дні привозили на ринок свої продукти міщани-землероби і селяни навколишніх сіл. Для прикладу, двічі на тиждень (в п'ятницю і неділю) відбувалися торги в Острозі, в інших містах – раз на тиждень: в Дубні – в суботу, в Сатисеві – в четвер, у Берездові – в неділю. Власники міст та містечок стежили, аби торгові дні в найближчих містах не збігалися, бо це знижувало рівень торгівлі. Як свідчать документи, ще в 1527 р. К. І. Острозький навіть змушений був звернутися до великого князя зі скаргою на власників деяких міст, розташованих поруч з острозькими маєтками, котрі встановили тор-

ги в ті самі дні, через що «торгам сказа и шкода великая ся деет». На його прохання великий князь наказав тим власникам перенести свої торги [4, с. 85-86].

Значного імпульсу розвитку міської торгівлі в регіоні надавало магдебурзьке право, тобто право міського самоврядування. Згідно з ним, міщани отримували не тільки дозвіл на самоврядування і судовий імунітет, але й пільги в галузі ремесла, а особливо в торгівлі [4, с. 88]. Міста, які володіли магдебурзьким правом (Костянтинів, Полонне, Красилів та ін.) одержували т. зв. складське право. Згідно з державним узаконенням, приїжджі купці, не лише іноземні, але й з інших міст України, були зобов'язані зупинятися в містах, що користувалися таким правом, і продавати в них свої товари на вигідних для місцевого купецтва умовах.

Домінуючою формою товарообміну, що височіла над ринками, крамницями, торгівлею на рознос, був ярмарок. Ярмарки були одним з найважливіших привілеїв, які феодальна держава та власники надавали містам. Вони проводилися два чи три рази на рік, як правило, у дні релігійних свят [4, с. 86]. На ярмарки з'їжджалися торгові люди, ремісники, міщанське та сільське населення не тільки з навколишньої округи, але й з віддалених місць, та іноземні купці-гості. Ярмарки, як правило, приурочувались до релігійних свят і тривали декілька днів: супроводжувались різноманітними видовищами, виступами циркачів, борців, лірників, кобзарів, циганськими гаданнями тощо. Ярмарки були поширеною формою оптової торгівлі, де не тільки продавалися великі партії сільськогосподарської та ремісничої й промислової продукції як місцевого виробництва, так і привозні, але й укладалися угоди та контракти між купцями з різних регіонів та іноземних товарів на поставку певних товарів.

Як правило, місяці й дні найближчих ярмарків не співпадали; купці могли торгувати протягом року на різних ярмарках, тобто, ярмарки влаштовувались так, щоб після закінчення одного у купці могли потрапити на інший. Ярмарок, зазвичай, тривав один-два тижні. На ярмарки і торги могли приїздити всі «обивателі» Речі Посполитої, «християни і євреї», «а також іноземні купці зі всякими покупками і товарами». Всі вони користувалися правом купляти й продавати, «сплачуючи звичайне торгове мито зі своїх товарів» [3, с. 155]. У містах та містечках краю перебували приїжджі купці з Росії, Литви, Молдавії, Валахії, Угорщини, Туреччини, Греції та інших країн.

Документально зафіксовано, що в XVI ст. центрами ярмаркової торгівлі у Південно-Східній Волині були міста: Полонне, Костянтинів, Берездів, Білогірська, Дубно, Красилів, Кузьмин, Хлапотин. Так, в інвентарі 1620 р. вказано, що князь В.-К. Острозький надав спеціального листа

(від 22 травня 1603 р.) для м. Берездів на проведення ярмарку і торгів у недільний день [4, арк. 286].

При цьому в містах, які були засновані ще в давньоруську добу, ярмарки були вже досить давнім і розвиненим явищем. Крім того, власники міст могли на власний розсуд встановлювати, переносити або скасовувати ярмарки. Наприклад, у 1511 р. Сигізмунд I на прохання К. І. Острозького переніс ярмарок з м. Чуднова до м. Полонного [4, с. 86]. З певністю можна сказати про існування ярмарків і торгів у м. Базалії, Суражі, Острополі, Любарі та інших містечках краю, що користувалися магдебурзьким правом, яке одночасно давало і торгові пільги.

Важливим торгівельно-ремісничим центром в маєтках Острозьких у Південно-Східній Волині було м. Костянтинів, яке завдяки активній діяльності В. К. Острозького за порівняно короткий час стало важливим осередком господарства й торгівлі у регіоні. Спочатку торг в Костянтиніві був у малих розмірах: в реєстрі 1570 р. зазначено було про 3 торговців, в 1577 р. їх було вже 20, а в 1583 р. понад 20 [4, с. 56]. Відомий дослідник Волині О. Баранович на основі використання відомостей інвентаря Костянтинова 1603 р., подає інформацію про те, що в 1603 р. у місті було 12 кам'яних магазинів, 31 садиба торговців; крім того, 15 торгових приміщень, які належали купцю Скарзі; торгові прилавки, рундуки. Ринок знаходився в центрі міста. До нього вели всі головні вулиці від трьох воріт міста. Навколо ринку стояли кращі будинки (чимало кам'яних), де жила міська знать. На самому ринку знаходилися кам'яні та дерев'яні торгові приміщення [2, с. 75]. За доказ поширення торгів у Костянтиніві можна навести ще й той факт, що на міському ринку з'явилися єврейські будинки.

Через місто проходили торгові шляхи, його власник мав чималий дохід від торгових мит. Про значний рух товарів через Костянтинів свідчить сума мостового збору: у 1603 р. «мостове» дає близько 400 злотих в рік. Брили в ті часи з однієї навантаженої підводи менше 1 гроша; отже протягом року через місто проходили з товаром кілька тисяч підвод. У місті влаштовувались великі ярмарки; вони були настільки багатолюдними, що власник міста вважав за потрібне присилати в місто на час ярмарку козацьку піхоту зі спеціальним завданням – «охорона порядку на ярмарку» [2, с. 74]. Під час ярмарку власник міста брав по одному грошу від воза і з лавки по два гроша [1, с. 88].

Асортимент товарів, які купували та продавали у містах й містечках Південно-Східної Волині, був доволі широким. Перш за все слід зазначити товари місцевого вжитку, які продавали на щоденних торгах. Міста краю торгували, насамперед, з навколишніми селами. В кожному місті у великій кількості виготовляли і продавали спиртні напої. Наприклад,

протягом перших трьох кварталів 1629 р. в м. Полонному і Баранівці було продано 7250 кварт горілки, в м. Острополі за той же час – 5060 кварт, а в м. Любарі за першу половину 1629 р. – 1000 кварт. Для продажу спиртних напоїв в кожному місті були спеціальні приміщення – корчми – «дома шинкові». У Новому Заславі, в 1635 р. їх було 18, в Славуті – 10, в Шепетівці – 7, Шульжинцях (Сульжині) – два доми шинкові [3, с. 148].

В загальному, в містах краю продавали м'ясо, хлібні вироби, жир, місцеві і привозні ремісничі вироби із шкіри, заліза, дерева, глини, а також тканини. Селянство XVI – першої половини XVII ст. також досить тісно було пов'язане з ринком, і селяни були його постійними клієнтами, так само, як і його постачальники. Адже кожне місто вимагало доведення свіжої продовольчої продукції, обсяг якої відповідали б його масштабам. Селяни продавали худобу, птицю, зерно, пряжу для особистих і виробничих потреб місцевих ремісників.

В містах Південно-Східної Волині продавали також і багато іноземних виробів, бо експорт багатьох продуктів за кордон створював підстави для ввезення з-за кордону виробів, що не вироблялися місцевою промисловістю, перш за все, предметів розкоші. Місцеве панство, шляхта, багаті городяни купували закордонні сукна: лунське сукно, сукно фалендиш – тонке голландське або англійське. Купували у великій кількості шовк, оксамит, бавовняні матерії, кельнське полотно, турецькі килими. Багато купців спеціалізувалися лише на торгівлі дорогими закордонними тканинами [3, с. 68-69].

Також з-за кордону привозили металеві вироби, бронзу, художні вироби, голки, сіль, колоніальні товари (перець, шафран), коштовні камені, шовк, парфуми. Багато товарів в Річ Посполиту, а відповідно, у міста України, привозили із країн Близького Сходу: шовк, китайку, килими, рис, ізюм, перець, мигдаль, корицю, імбир, лак, золото та ін.

Важливим товаром внутрішньої і зовнішньої торгівлі було збіжжя, головним чином жито. Зерно Волині було основним експортним товаром. Західний Буг відіграв роль водної артерії торгівлі зерном з польськими містами і з Західною Європою – через м. Гданськ. Крім того, з міст краю за кордон вивозили у великих кількостях попіл, поташ, віск, мед, шкіри, рибу, зерно, льон та інші продукти місцевого виробництва.

Підводячи підсумок питання розвитку торгівлі у містах а містечках Південно-Східної Волині, слід наголосити, що в другій половині XVI – першій половині XVII ст. у краї широко розвинулись торгівельні відносини. Це було пов'язано, насамперед, з діяльністю самих власників поселень (в першу чергу, кн. Острозькими, які володіли переважною більшістю міст та містечок окресленої території), а також з відповідними

розпорядженнями та грамотами великих князів литовських та польських королів, за якими підтверджувалось або надавалось право на організацію та проведення торгів й ярмарків у містах. В цей час спостерігається по-жвавлення торгівельних відносин між самими містами краю, а також з іншими регіонами та країнами. Широко розвивається мережа торгів та ярмарків, на які приїждять також іноземні торговці. Головними центрами торгівлі у Південно-Східній Волині виступають міста та містечка Полонне, Костянтинів, Красилів, Острополь, Базалія. На місцевих ринках продавали, насамперед, продукти власного виробництва; крім того, сюди надходили товари з-за кордону, в першу чергу, предмети розкоші. Отже, в досліджуваний період у містах та містечках регіону активно розвивались товарно-грошові відносини, відбувались торгівельні операції й в цілому спостерігається розквіт торгівлі як між самими містами, так і з іншими регіонами й країнами.

Література

1. Атаманенко В. Описово-статистичні джерела другої половини XVI – першої половини XVII ст. з історії Старокостянтинова / В. Атаманенко // Болохівщина: осягнення історії. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / О. Журко. – Хмельницький, 2009. – Ч. 1. – С. 86-93.
2. Баранович О. І. Нове місто Західної України XVI ст. (Заснування Старокостянтинова) / О. І. Баранович // Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 року [Упоряд. В. Атаманенко, І. Рибачок]. – Острог, 2009. – С. 58-93.
3. Баранович А. И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в.: социально-экономические предпосылки войны. / А. И. Баранович. – М., 1959. – 192 с.
4. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / [Упоряд. І. Ворончук]. – К.; Старокостянтинів, 2001. – 416 с.
5. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / А. Заяць. – Львів, 2003. – 206 с.
6. Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудячого населення міст України (1569-1654) / П. В. Михайлина. – К., 1975. – 264 с.
7. Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 року [Упоряд. В. Атаманенко, І. Рибачок]. – Острог, 2009. – 270 с.
8. Сас П. М. Феодалные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / П. М. Сас. – К., 1989.